

NAMAMU SAPA?

een kijkje achter familienamen

uit de Midden-Molukken

De herkomst en betekenis van Molukse familienamen heeft te maken met de familiegeschiedenis. Kennis van de betekenis van namen en de daarmee verbonden 'hikajat' (historie) kan bijdragen aan de ontwikkeling van een gevoel van eigenwaarde. In Timbang 6/1990 beschrijven Djonnie Rahantoknam en Pieter Anthony bijvoorbeeld een cursus van het Landelijk Ontwenningscentrum Molukkers, die bedoeld is om het identiteitsbesef en het zelfvertrouwen van de kursisten te versterken en waarin onderzoek van de eigen familiegeschiedenis een belangrijke plaats inneemt. Dolf Risamena en Hans Straver onderzoeken in deze bijdrage de mogelijkheden van taalbeschouwingslessen rond Molukse familienamen.

De keuze van familiegeschiedenissen als leerstof voor het onderwijs in Molukse taal en cultuur brengt problemen met zich mee. De kennis van de eigen 'hikajat' wordt doorgaans afgeschermd van buitenstaanders: ze is niet bestemd voor algemene verbreiding.

We moeten ons dus afvragen, hoe we in het onderwijs in plaats van 'partikuliere' familiegeschiedenis meer algemene kennis over Molukse familienamen en hun geschiedenis kunnen aanbieden. Veel familienamen zijn samengesteld uit 'bahasa tanah'-woorden, behorend tot de oorspronkelijke niet-Maleise talen op de Molukken: wat betekenen ze? Hoe komt de naamgeving over het algemeen tot stand? Welke functie heeft de familienaam? Deze algemene kennis kan eventueel aanleiding zijn om individuele leerlingen op het spoor van hun eigen familiegeschiedenis te zetten.

de betekenis van namen

De komst van Portugezen en Nederlanders naar de Midden-Molukken heeft ertoe geleid, dat Molukse families nogal eens namen dragen, die afkomstig zijn

van Portugese en Nederlandse namen: ALFONS, DE FRETES, DE LIMA, KASTANJA, MOLLE, PIETER, SOUISA ...

De meeste Molukse familienamen zijn echter samenstellingen van woorden uit de 'bahasa tanah'. Bijvoorbeeld:

SOPLANIT	SOPA LANITE	vereren, spreken hemel
LATUMETEN	LATU METEN	radja, vorst zwart
PATTIWael	PATIH Wael	heer, hoofd rivier, stroom

Dat duidt erop, dat ze zijn ontstaan voordat de 'bahasa tanah' grotendeels door het Maleis zijn verdrongen.

Bij Molukse leerlingen in Nederland is de letterlijke betekenis van de namen nagenoeg onbekend. Daarom heb ik een lijst bijgevoegd met woorden, die in Molukse familienamen plegen voor te komen. De meeste komen uit de verschillende bahasa tanah. De lijst is voor een belangrijk deel gebaseerd op de publikatie van G.W.W.C. van Hoëvell over de bahasa tanah van Ambon-Lease en West-Seram: 'Iets over de vijf voornaamste dialecten der Ambonsche landtaal (bahasa tanah)' (1877). Ze heeft niet de pretentie van volledigheid, maar biedt voldoende aanknopingspunten voor lessen over familienamen.

de functie van namen

Mensen gebruiken namen om zich van elkaar te onderscheiden. Vaak is de keuze van een naam niet toevallig, en heeft de naam betrekking op een in het oog springende eigenschap of kwaliteit, op iemands beroep of maatschappelijke status, of op iemands herkomst.

BESTANDDEEL	BETEKENIS		
aa	kind	lusi	voorouder, ruggegraat
ai	voet	ma	huis
ala	dijbeen	ma ina ama	vader en moeder van het huis
ama	vader	maa	oog
ama, aman, amano	dorp	mae, mai	vrouw, moeder
amanopunjo	upu aman: dorpshoofd	mahu	erg, zeer; duidt op Javaanse afkomst
asa	oorsprong	mai	komen
boi	meisje	mala	blauw
ela	groot	malesi, malessi, melessi	aanvoerder, oorlogsleider
haa	vier	manahu, manu	drijven
haha	boven	manu	vogel
hahu	zwijn	mara	voorouder (vrouwelijk)
hala	dragen, brengen	maruwa	maagd
hala	schouder, rijst	masu	vroedvrouw (titel)
halat	west	mena	voor
halawa	goud	mete, meten	zwart
hata	te verdelen geheel	muli, muri, mury	achter
hata	wortel	nahu	minder zijn, neerwaarts
hato, hatu, hattu	steen, anker, berg, kern	nahu	water
hatu	vinger	nasarani, nasrani	kerstenen, dopen
heka	scheiden	nitu	geest
helu	nieuwer, buitenste	nuku, nuru	clan, stam
hena	dorp	nunu	waringinboom
hiti	omhoog, opheffen	nuru	zie: nuku
hitu	zeven (7)	nusa	eiland
hoka	gaande, lopende	nusi, nussy	zie: lusi
hua	vrucht, fruit	opu, upu	voorouder (mannelijk)
huwae	krokodil	pari, pary	draaien
ina	moeder	pata	te verdelen geheel
kai	helder, zichtbaar, verlicht	patti, patty	bestuurder, hoofd
kakerisa	oorlogsberaad	pela	verbond
kao	rood	pessi, pessy	verbond
lai	neerwaarts	petua	vliegen
lala	blauw	peuw	hoed
lalan	weg, straat	pia	sagopalm
lale	binnenste	piri	nemen, halen
lanit	hemel	poli	kind
lao, lau	zeezijde	putti, putty	wit
latu	vorst, opperhoofd	ria	landzijde
lawa	bloed	rima	zie: lima
lea	zeil	rimba	bos
lehu	beneden	riri	been, bot
lei	mens, man	risa, rissa	zie: lisa
lesi	groot, meer dan	rita	inktvis
lesi, lessi	kampioen, geweldenaar	roa	aankijken
lete	opwaarts	rua, ruwa	twee
liama	te verdelen geheel	ruhu	aal
lili, riri	paal	ruma	zie: luma
lima, rima	vijf	sai	een (1)
lisa, risa, rissa	vechter	saija, saya	met de hand peddelen
lohu	beneden	saku	schuilplaats
lopo, lopul	parang	salaka	zilver
lopo	betreden		
luma, ruma	huis		

salin	overtreffen
sama	verdelen, verspreiden
sia, siah	kat
silooi, silooy	= anisar: draagmand
siwa	negen
sopa	spreken, vereren, zeilen
sou	stem, spreker
taan	arm
taha	steken
tahali	nageboorte
tapala	regenboog
tape	land
tawali	oudste
teru	drie
tete	voorouder
tetu, toto, tutu	ruggegraat
tia	buik
timu	oost
toma	voorwaarts
toto	zie: tetu
tua, tuwa	oudste
tula	met
tulale	haan, succesvolle koppen- sneller
tuni	oorsprong, waar, echt
tupa	zitten, speer
turu	af dalen
tutu	zie: tetu
tutu	dicht
tutu	zeven (7)
uli, uri	hoofd
ume	aarde
upu	zie: opu
uri	zie: uli
use	navel
use	schil
usu	hart
waa	oudere broer
wae, wai, wael	rivier
wail, wakil	water
wari	jongere broer
wati, watti	oom

Bij Molukkers is het niet anders. Samenstellingen met PATTY (heer) of LATU (vorst) komen bijvoorbeeld opvallend veel voor. Er zijn ook voorbeelden te geven van maatschappelijke functies, zoals SABANDAR (havenmeester, van: SJAH BANDAR), SOPAMENA (voorspreker) of TUTUPARY (die een bijeenkomst sluit).

De letterlijke betekenis van een naam geeft echter lang niet altijd duidelijke aanwijzingen over de herkomst en de wijze waarop de naam werd verkregen. Waarom heet een familie bijvoorbeeld MANUHUWA (MANU vogel, haan; HUA vrucht), LOPULALAN (LOPUL: parang; LALAN: weg) of PATTIRUHU (PATIH hoofd, heer; RUHU aal)? Jansen (1939) vertelt over LOPULALAN, dat deze naam werd verkregen naar aanleiding van het banen van een weg tussen de Ambonse dorpen Eri en Ajer-lo. Maar zulke informatie is schaars. Wanneer we niet tot de familie behoren en de familiegeschiedenis niet kennen, kunnen we alleen maar gissen naar de historische oorsprong van een naam. In elk geval is de familienaam bij Molukkers over het algemeen een herinnering aan een belangrijke episode uit hun familiegeschiedenis.

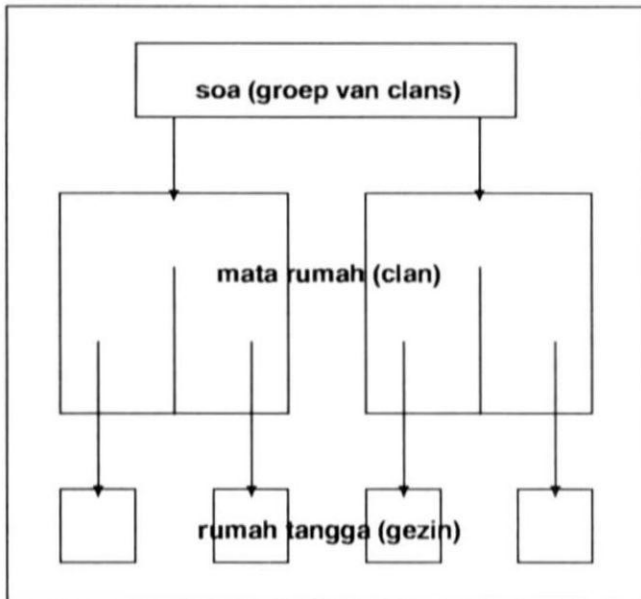
wat is in een naam?

Over het algemeen zullen Molukse familienamen meerdere generaties oud zijn. De gezinnen die een bepaalde naam of titel dragen, behoren tot een mata rumah (clan), die zijn afkomst terugvoert op een verre voorouder, die de familienaam als eerste heeft verworven. In de Molukse samenleving duidt een gemeenschappelijke naam bij verschillende gezinnen doorgaans inderdaad op verwantschap.

Dat is bij Nederlandse familienamen lang niet altijd het geval: er staan bijvoorbeeld zoveel families VISSER, DE VRIES of BAKKER in het telefoonboek, dat niemand zal veronderstellen dat ze allemaal familie van elkaar zijn. Tenzij men in een kleine en gesloten plattelandsgemeenschap woont, zegt een Nederlandse familienaam niet veel over iemands herkomst en maatschappelijke positie. Bij Molukkers daarentegen zegt de familienaam heel veel over een persoon: andere Molukkers kunnen er uit afleiden, uit welk dorp iemand afkomstig is, met welke andere families men op de een of andere wijze verwant is, en op welke status men binnen de traditionele samenlevingsstructuur aanspraak kan maken. Bij onderlinge kennismaking of bij een gesprek over derden wordt nagenoeg altijd, en soms heel breedvoerig, dit soort informatie rond de familienaam uitgewisseld.

maatschappelijke positie

De naam van een clan staat, zoals gezegd, in verband met haar maatschappelijke positie. In het verleden hebben clans zich aaneengesloten tot grotere groepen, soa geheten, die gezamenlijk naar geschikte

vestigingsplaatsen zochten en nieuwe dorpen stichtten. Soms vielen soa-groepen en clans uiteen, en sloten bepaalde familietakken zich aan bij andere groepen en dorpen. Zulke historische gebeurtenissen leidden vaak tot de keuze van een nieuwe naam voor de mata rumah.

Vele Molukkers kennen niet alleen hun huidige familienaam, maar ook de oorspronkelijke adatnaam van hun mata rumah. Hoewel deze naam in de burgerlijke stand geen rol speelt, is ze bij adatgelegenheden buitengewoon belangrijk en heilig: over het algemeen houdt men deze adatnaam zorgvuldig geheim.

Bij de vestiging in een ander dorp of de vorming van een nieuwe dorpsgemeenschap heeft er tussen de clans binnen de dorpsgemeenschap een verdeling van maatschappelijke functies en verantwoordelijkheden plaatsgevonden. Bepaalde posities, zoals radja (dorpshoofd), tuan tanah (landbeheerder), kapitan (aanvoerder), kepala soa (wijkhoofd), of bepaalde taken, zoals het beheer van een bron, zijn traditioneel aan bepaalde clans voorbehouden. Ter verduidelijking zouden we misschien een parallel kunnen trekken met de stammen van Israël. De Leviëten waren afstammelingen van Levi, zoon van de stamvader Jakob: ze onderscheidden zich niet alleen in naam van de andere stammen, maar ook door hun verantwoordelijkheid voor het onderhoud van de tempel.

varianten van familienamen

Ook in de recentere geschiedenis komt het wel voor, dat familietakken zich min of meer verzelfstandigen en zich in naam van elkaar onderscheiden. Dit leidt dan tot varianten van familienamen, zoals POLNAJA en POLNAYA, TOMASOA en TOMASOWA, SINGADJI, SENGADJI en SANGADJI, NANURU en NANURUW. Dit kan te maken hebben met de vestiging elders van een bepaalde

familietak, met het regelen van bepaalde eigendomsrechten tussen verschillende familietakken of met de overgang van een familietak tot een andere geloofsovertuiging.

Overigens komt het ook voor, dat varianten op familienamen te wijten zijn aan onkunde en slordigheden bij de burgerlijke stand in Nederlands-Indië of bij de registratie in het Koninklijk Nederlands Indische Leger.

titel en eigenaam

Vele Molukse familienamen maken eerder de indruk een (ere)titel voor een bepaalde clan te zijn dan een eigenaam van een bepaalde persoon. Misschien is dat historisch inderdaad wel het geval.

Vroeger was het uitspreken van iemands eigenaam beladen met taboes. Dit kwam voort uit de overtuiging, dat een naam niet 'toevallig' bij iemand hoort, maar werkelijk deel uitmaakt van de persoon. De keuze van een naam hing dan ook niet af van de persoonlijke voorkeur van de ouders. Bij de Alifuru op West-Seram was de gang van zaken bijvoorbeeld als volgt:

De moeder brengt het kind ter wereld in het 'tikusone' (menstruatiehuis), dat buiten het dorp staat. Ze wordt bijgestaan door de 'mama tua' (oudste tante) van de vader. De 'mama tua' van de moeder brengt het pasgeboren kind naar de rand van het dorp, waar ze wordt opgewacht door de 'bapa tua' (oudste man van de familie) van de vader. Deze brengt het kind naar het 'rumah tua' (voorouderlijk huis), waar de familieclan bijeenkomt. De 'kepala soa' (hoofd van de soa-groep) bepaalt dan op welk uur van de dag de naamgeving zal plaatsvinden. Wanneer het zo ver is, neemt de bapa tua het kind op de arm mee naar buiten, en het eerste wat hem buiten opvalt, daar wordt het kind naar vernoemd.

De aldus gevonden naam was slechts aan een kleine kring van naaste verwanten bekend. Deze naam moest verborgen worden gehouden voor kwade geesten, die de levenskracht van de betrokkene zouden kunnen aantasten. Ook kwaadwillende buitenstaanders zouden een persoon waarvan ze de eigenaam kenden, via magische praktijken kwaad kunnen berokkenen, op een soortgelijke manier als door zwarte magie met behulp van de haren of nagels van een bepaalde persoon.

In zulke opvattingen is natuurlijk veel veranderd en weggesleten. Christelijke Molukkers kregen bijbelse doopnamen en hiervan afgeleide roepnamen. Maar resten van de oude opvattingen zijn, ook in Nederland, nog wel merkbaar, doordat men, veelal onbewust, vermijdt om mensen met hun eigenaam aan te spreken of aan te duiden. Ouders worden naar hun kinderen genoemd: de ouders van de kleine Otjep heten 'papa

Otjep' en 'mama Otjep'. Jongeren in de wijk dragen naast hun doopnaam (Jozef), hun Molukse roepnaam (Otjep) en hun Nederlandse roepnaam (Jos, Joop) ook nog een bijnaam, en vaak is binnen de Molukse gemeenschap juist deze bijnaam het meest gangbaar. Ouderen staan in de Molukse wijken eveneens vaak onder een bijnaam bekend. Verwanten worden vaak meer aangesproken met hun titel ('tante pela') dan met hun naam.

lesideeën

Namen zijn een dankbaar onderwerp voor taalbeschouwingslessen. Uit de literatuurlijst hieronder blijkt, dat er de afgelopen jaren ook wel ideeën voor interculturele lessen rond Molukse voornamen zijn ontwikkeld. In OET-lessen zouden we dieper kunnen ingaan op de achtergronden van Molukse familienamen: op dit gebied is er veel minder gedaan.

Het talrijkst zijn de suggesties om stil te staan bij voornamen. Bijvoorbeeld om te kijken, hoe uit bijbelse doopnamen Molukse roepnamen worden afgeleid. Of om te kijken naar modieuze trends bij de keuze van voornamen. Of om in de eigen omgeving allerlei bijnamen te verzamelen.

De ideeën voor lessen rond achternamen zijn schaarser. Het probleem lijkt vaak het gebrek aan concreet materiaal en aan achtergrondinformatie. Een taalkundige en historisch-antropologische studie, die de gewenste informatie voor een breed publiek van belangstellende lezers toegankelijk maakt, zou welkom zijn. In deze bijdrage hebben we niet meer dan een bescheiden aanzet willen geven.

Wat kunnen we in een OET-groep met dit materiaal doen? Het ligt voor de hand om in elk geval een overzicht samen te stellen van de familienamen die in de groep voorkomen; voorzover de betekenis van deze namen niet bekend is of uit de lijst kan worden afgeleid, kunnen we de leerlingen vragen om hiernaar te informeren bij hun ouders of bij oudere familieleden. Daarbij moeten we er overigens rekening mee houden,

dat men de gevraagde informatie soms niet kan, of wil, verstrekken.

We laten nog een drietal suggesties voor aanvullende activiteiten volgen.

stripboeken

Stripboeken zijn een uitstekend middel om de betekenis van namen tot de leerlingen te laten doordringen. Over het algemeen zijn de namen in stripboeken niet toevallig gekozen, maar zeggen ze iets over de betreffende stripfiguur. Neem bijvoorbeeld de boeken in de serie 'Asterix', die vol met naamgrapjes zitten. De leerlingen zouden een collage kunnen maken van de stripfiguren, hun namen en de woorden waarvan deze zijn afgeleid.

Vervolgens komt het er op aan om parallellen met Molukse of ook Nederlandse familienamen te trekken: namen ontstaan niet zomaar, ze hebben een betekenis en een geschiedenis.

naamkaarten

De meeste Molukse familienamen zijn samenstellingen van twee of meer bahasa tanah-woorden. Om dit duidelijk te maken kunnen we een selectie uit de woordenlijst op kaarten zetten, met voorop het woord in de bahasa tanah en achterop de vertaling(en). Met deze kaarten kunnen de leerlingen zelf bestaande of fictieve familienamen samenstellen. Het gaat erom, dat ze met een aantal veel voorkomende woorden vertrouwd raken en enig inzicht krijgen in de structuur van Molukse familienamen.

tekenen en schrijven

Op de aldus samengestelde fictieve 'familienamen' kunnen we voortbouwen door de leerlingen te vragen er bijpassende (strip)figuren bij te tekenen of om er onder de titel 'hoe de familie X zijn naam kreeg' een verhaal bij te schrijven, waarin wordt verklaard hoe de door hen bedachte naam is ontstaan. De functie van zo'n opdracht is vooral om duidelijk te maken, dat familienamen in principe een historische achtergrond hebben.

uit: Suske en Wiske 82: De gramme huurling

De Asterix-albums worden in vele talen uitgegeven. Daarbij worden de namen van de hoofdfiguren aangepast. In de engelstalige versie heet Abraracourcix bijvoorbeeld 'Vitalstatistix', en Panoramix heet 'Getafix'. Hoe zouden ze in een uitgave in het Moluks Maleis gaan heten?

Getafix, the venerable village druid. Gathers mistletoe and brews magic potions. His speciality is the potion which gives the drinker superhuman strength. But Getafix also has other recipes up his sleeve...

Finally, Vitalstatistix, the chief of the tribe. Majestic, brave and hot-tempered, the old warrior is respected by his men and feared by his enemies. Vitalstatistix himself has only one fear: he is afraid the sky may fall on his head tomorrow. But as he always says, 'Tomorrow never comes'.

verrijking

Taalbeschouwingslessen rond Molukse familienamen zijn bedoeld om algemene kennis en inzichten te verschaffen inzake de betekenis, totstandkoming en functie. Konkrete familiegeschiedenissen worden doorgaans niet gemakkelijk aan buitenstaanders prijsgegeven, en dat moeten we natuurlijk respekteren. Maar de behandeling van familienamen in de klas zou wel tot gevolg kunnen hebben, dat het onderwerp thuis, in de familiekring van de Molukse leerlingen, vragen oproept en dat de eigen familiegeschiedenis nader wordt besproken en uitgediept. De leerlingen zullen dat zelf ongetwijfeld als een grote verrijking ervaren.

DIDAKTIEK

- D. Boukema e.a., 'Wij hebben Molukse kinderen op school ... Een handreiking voor de leerkracht', ed. IWM/CPS/SLO/De Eekhorst, Hoevelaken 1985, p.415; 425–26.
- 'Ale nona. Een cursus in de thuistaal van Molukse leerlingen', ed. PABO De Eekhorst, Assen 1985, Marilah 27, p.33 (II.7. Doopnamen en roepnamen).
- 'Jansen en Tahamata. Suggesties rond het thema namen

en naamgeving', ed. RPA Middelburg, Middelburg z.j., Tolong menolong 1.

- Djonnie Rahantoknam / Pieter Anthony, 'Geschiedenissen als bron van kracht. Geschiedenisprogramma in de drughulpverlening', in: Timbang 6 / 1990, 35–37.
- Anita Rasenberg, 'Kijk taal! Een programma voor intercultureel taalbeschouwingsonderwijs voor de bovenbouw van de basisschool', Den Bosch z.j. (Handleiding, 3 leerlingendeeltjes).

OVERIGE BRONNEN

- F.L. Cooley, 'Village Government in the Central Moluccas', 1969.
- G.W.W.C. van Hoëvell, 'Iets over de vijf voornaamste dialecten der Ambonsche landtaal (bahasa tanah)', BKI 24 (1877), pp.1–136.
- G.W.W.C. van Hoëvell, 'Twee zangen in de Ambonsche landtaal', TBG 27 (1882), pp.69–89.
- H.J. Jansen, 'Ethnographische bijzonderheden van enkele Ambonsche negorijen (± 1930)', BKI 98 (1939), pp.325–368.
- H.J.H. Jansen, 'Inheemsche groepen-systemen in de Ambonsche Molukken (1929)', Adatrechtbundels 36 (1933), pp.445–459.
- H. Tahapary (Groningen), mondelinge informatie.
- R.A. Wallace, 'The Malay Archipelago', London 1869.

**Dolf Risamena / Hans Straver,
met dank aan H. Tahapary**